

Stoletne ujme, ki so prizadele Železnike s Selško dolino

Vida Košmelj

Potresi

Prvega opisanega v naših krajih omenja Valvazor za leto 792, vendar brez podrobnosti. (Po Mercalijevi lestvici se moč potresa ocenjuje od 1 do 10.) Na Kranjskem je omenjen tudi močnejši potres leta 1081 brez podrobnejših poročil ...

Leta 1348 je bil do danes menda najhujši potres, ki je prizadel skoraj polovico južne Evrope. Po nekdanjih kriterijih je dosegel najvišjo možno, deseto stopnjo. Epicenter potresa je bil v Beljaku, ki ga je popolnoma razrušil. Tedaj se je preklala koroška gora Dobrač in s kamenjem zasula 17 vasi ter zajela reko Ziljo. Pod preostalo goro je reka naredila jezero in končno predrla novonastalo oviro, da je nesrečno Ziljsko dolino prizadela še povodenj.

Ta potres so čutili preko Balkana in severovzhodno celo do Leipziga. Po nekaterih ocenjevanjih je umrlo 16 do 20 tisoč ljudi. Sigurno je moč ujme zajela tudi Loko in Selško dolino, vendar to ni nikjer opisano.

Potres leta 1511 je bil najmočnejši na ozemlju Slovenije. Razrušil je veliko mest. Znan je zlasti po tem, da je porušil v Škofji Loki grad na Kranceljnu. Nov grad so zgradili nižje na današnjem mestu. Sigurno je med drugim prizadel tudi dolino in Železnike. Mogoče je bila prizadeta tudi najstarejša hiša Plnada. Zaključek stolpiča z medvedovo glavo je identičen onemu na Homanovi hiši v Škofji Loki. Sigurno ju je krasila ista roka, vendar opisa ni.

Kobilice

Po ljudskem izročilu so dvakrat priletele na Gorenjsko, vendar že v manjši množini in je niso prizadele tako kot ravninsko Štajersko. Znano je bilo, da so se kot v oblakih razširile iz Azije, se med potjo razmnoževale in uničevale vse, kar je bilo zelenega. Letnici teh dveh ujm nista opisani, pač pa se je po izročilu dogodek prenašal iz Štajerske. Na polju so dosegle človeka s konjem, ju napadle in obžrle do kosti. Ko so kobilice priletele do Loke, so se sigurno razpršile tudi v obe dolini.

Bolezni

Zgodovina v teku stoletij po naselitvi Selške doline beleži veliko hudih, nalezljivih epidemij. Med najhujše in tedaj skoraj neozdravljive bolezni prištevajo kugo, imenovano tudi črna smrt (Male žilice, kapilare so zamašili krvni strdki. Zaradi neprekrvljenosti je tkivo postalo črno, nekrotično. Kdor je bil okužen, je skoraj sigurno umrl. Mortaliteteta je bila 90 odstotna! Nekdaj so molili: Kuge, vojske in lakote, reši nas o Gospod. Tudi porednim otrokom so matere še do nedavnosti govorile, da se obnašajo kot kuga. Otroci niso vedeli, kaj naj to pomeni. Bacile kuge so prenašale na človeka bolhe, ki so živele na podganah.) V Sloveniji, na Kranjskem je opisanih veliko epidemij, ki so zajemale tudi mesta in okolico Ljubljane ter Škofje Loke. Najhujše je bolezen divjala v 16. in 17. stoletju. Od leta 1542 do leta 1649 je bilo deset velikih epidemij. Ko se je bolezen razširila po loški okolici, se je sigurno razširila tudi v Selško in Poljansko dolino. Za obseg v dolini je malo zapisanega. Za Železnike v letu 1680 jo bežno omenja dr. Anton Globočnik. Kranjski dekan, Železnikar, Anton Koblar je o kugi veliko napisal, krajev v Selški dolini pa ne omenja. Kjer je divjala kuga, so postavili spomenike, kužna znamenja. Daleč od vasi in mest so na samem pokopavali nesrečne žrtve v skupnih grobovih brez krst. Trupla so posipali z negašenim apnom, kar je bila za tedanje čase dobra

dezinfekcija. Bolezen se je širila iz Azije. Poznali so jo že v antičnih časih. Opisal jo je starogrški zdravnik Hipokrat.

Šiljastih spomenikov v obliki stebra je precej v okolici Kamnika, nekaj v Št. Vidu in eden v Medvodah. V okolici in obeh dolinah jih ni. Šele v zadnjem času je postalo znano, da so samotna štirioglata znamenja, podobna kapelicam, pripisali domačini kužnim spomenikom. (Značilna takšna "kapelica" stoji na bukovškem polju. Pod njo se je okoli leta 1935 zatekla pred nevihto žanjica s srpom, ki je pritegnila nase strelo, ki jo je ubila. Podobno štirioglato znamenje je vzdano v Kranju v ograjo Savnikove vile, ki ga stari domačini imenujejo kužno znamenje.) Vas Britof pri Kranju so poimenovali po kužnem pokopališču kranjskih meščanov.

Črne koze ali osepnice je bila zelo nalezljiva vročinska bolezen s precej veliko smrtnostjo. Najprej se pojavijo gnojni mehurčki po glavi in udih. Kdor je ozdravil, je imel veliko okroglih, udrthih brazgotin zlasti na obrazu, to so imenovali kozav obraz. Bilo je veliko epidemij v srednjem veku in mnogo v 19. stoletju. Angleški zdravnik Jenner (1749–1823) je prvi odkril cepljenje z oslabljenim virusom kravjih koz, ki se lahko prenašajo na ljudi. Bolezen se je širila iz Indije in etiopskega višavja. (Z obveznim cepljenjem otrok v stari Avstriji in Jugoslaviji ter po Evropi je bolezen izginila. Carica Katarina Velika je poklicala angleškega zdravnika in dala prva cepiti lastnega sina, kar je povzročalo po tedanji Evropi silno začudenje in negotovanje.)

Epidemije, ki so večkrat povzročale ne samo obolenja, ampak tudi smrt, so bile: tifus, griža, kolera. V 19. stoletju je v letih od okoli 1830 do 1850 leta zbolelo za davico, v Železnikih imenovano vratnico, veliko otrok, ki so večinoma umrli zaradi zadušitve. Dolgo je bila poznana tuberkuloza, ki se je širila predvsem med revnim prebivalstvom. Ti so zbolevali zaradi neopornosti vsled slabe prehrane in neustreznih stanovanj. Kovačice so kovalе do popadkov in že nekaj dni po porodu so bile zopet pri nakovalih. Številne nosečnosti brez presledkov so jih izčrpavale in so zato v najlepših

Kužno znamenje v obliki kapelice na bukovškem polju.
Foto: arhiv avtorice

Visoko kužno znamenje v obliki obeliska iz Medvod.
Več jih je v ljubljanski okolici (Št. Vid), na Mengeškem
in Kamniškem polju. Foto: arhiv avtorice

letih življenja dobesedno usahnile. Velika je bila mrtvorojenost otrok ali pa so se rodili slabotni otroci, ki so kmalu po rojstvu zaradi pomanjkanja in neustrezne prehrane umirali. Veliko je bilo tudi rahitisa. Tisti, ki so preživeli, so ostali doživljenjski težki invalidi – zvita hrbtenica, izpahi sklepov, spački itd.

Španska gripa, ki se je v letih 1918–1919 razširila iz Španije skoraj po vsem svetu, je terjala več kot 20 milijonov življenj, mnogo več kot štiriletna vojna ...

Turki

Pogostejši turški vpadi so se pričeli predvsem v 15. stoletju. Za leto 1476 je znano, da so dvakrat pridrli v Poljansko in Selško dolino, Škofje Loke pa niso nikoli osvojili. Kadar je pretila nevarnost Loke, so morali Železnikarji poslati v Loko kot pomoč določeno število oboroženih mož na konjih.

Ko je nevarnost minila, so se vrnil domov. Grmade so gorele na Lubniku, na Miklavževi gori in na Snegovniku. Nekoč, ko ljudje niso bili obveščeni, so pridrli po Soteski iz Loke, se obrnili pravokotno na pot proti Knapom in jih zasedli. Pobili so dojenčke in starce, zažgali vas, mlade ljudi pa odgnali v sužnost. Tako je ostalo v ljudskem spominu. Za Železnike ni znano, da bi jih kdaj osvojili, pač pa so pridrli do Češnjice in Otokov, ki so jih Železnikarji s pomočjo Martinjvrharjev z uničenjem nasipov ob Sori poplavili. V Otokih je nastalo jezero z močvirnim dnom. Konji so se udirali v blato, branilci so jim prebadali trebuh. Preostali Turki so večinoma peš bežali po dolini. Kot spomin na Turke se še danes imenuje v Selcih hiša na hribčku Na Taboru. Domače ime hiše na Rudnem, delno prislonjene v hrib, je pri Tabrovcu. Kasnejši turški vpadi so se vršili običajno jeseni, ko so bili pridelki že pospravljeni. Zato napadalci, prebivalci Bosne, niso čutili potrebe, da bi se morali posvetiti poljem in skrbeti za pridelovanje hrane.

Povodnji

Zaradi stoletja neukročene divje reke Sore, piše dr. Andrejka, ki je stalno menjavala strugo in poplavljala, so prebivalci postavljali hiše na vzpetinah in čim bolj oddaljene od nepredvidljive reke. Kljub temu je reka s pritoki večkrat narasla, preplavila polja in uničila hiše. Leta 1922 se je utrgal oblak nad Martinj Vrhom. Narasla je sprednja Smoleva, ki je s silo udarila preko levega brega Sore ter preplavila pritličje Lukelnove in Dermotove hiše z usnjarno. Ogromen val je odplaval dva mlina v Grapi. V enem je odneslo mlinarja. Truplo so našli šele nekaj dni kasneje v dolini. Obenem je ta povodenj podrla tudi mlin Pavla Tavčarja v Ovcji vasi. Starši so nam pripovedovali o veliki povodnji leta 1926 v Selški, Poljanski dolini in v dolini reke Hrastnice, ki je odnesla nekaj hiš s prebivalci vred. Bilo je več smrtnih žrtev. Oba kamnita mostova v Železnikih, na Grivi in na Klovžah, zgrajena leta 1840 oziroma 1837, sta poplavo odlično prestala. Le mostu na Klovžah je odnesla belo tablo z letnico nastanka. (Zadnja največja poplava 18. septembra 2007 je uničila in odnesla del mostu na Klovžah.) 1. novembra 1990 je bila večja povodenj, ki je prizadela predvsem kraje od Železnikov navzdol. V Železnikih je odneslo del ceste in škarpe pod Žumrom. V Soteski je bilo nekaj dni samo morje vode, ceste ni bilo videti. Od leta 2000 do 2006 so bile štiri večje povodnji na Racovniku.

Lakote

Lakote so nastajale sporadično zaradi obubožanja prebivalstva. To je bilo najbolj vidno v Železnikih. V 16. stoletju, ko je cvetelo kovaštvo, lakot skoraj ni bilo. Ko je začelo primanjkovati rude, oglja, celo dela, so cene uvoženih živil poskočile, denarja ni bilo, prihajalo je do lakot. Zadnja znana je bila okoli leta 1830. Tedaj je propadel tudi denar. Tri leta so bile slabe letine. Ljudje so pojedli tudi seme za naslednje leto. Od tedaj je znana velikonočna jed aleluja. Iz posušenih olupkov repe, namočenih nekaj časa

v vodi, skuhanih z malo moke in kakšnim koščkom suhega mesa, nastane slaba, skoraj neužitna jed. Jedo jo še nekateri starejši kot spomin na stare čase.

Požari

Še pred začetkom 19. stoletja je bila večina nizkih kmečkih hiš po dolini narejena iz lesenih brun in pokrita s slamnato streho. V Železnikih pa so bile enonadstropne v pritličju zidane iz kamenja, nadstropje in streha pa sta bila lesena. Enako je veljalo za vigenjce in manjše ješe, le obadva tedanja plavža sta bila v celoti sezidana iz kamenja, ki ga je vezalo močno kovano železje. Ni znano, s čim sta bila pokrita. Šele po obnovi Železnikov po velikem požaru leta 1822 so pričeli pokrivati strehe s škrikljem.

V rokopisni zapuščini dr. Rudolfa Andrejke so ostali opisi treh večjih požarov, ki so divjali v Selcih. 13. 12. 1668 je požar poleg vasi upepelil tudi župnišče, cerkvi pa je prizanesel. Leta 1738 je z vasjo pogorela tudi cerkev do tal. Med francosko okupacijo je 10. marca 1809 izbruhnil velik požar, v katerem je tudi cerkev hudo trpela. Zgorel je zvonik in cerkveno ostrežje, oltarji so se ohranili, prav tako tudi krstni kamen.

Dr. Anton Globočnik v nemškem opisu kronike Železnikov od 1348. do 1858. leta (izdano leta 1867, slovenski prevod leta 1999 Jože Dolenc) omenja za leto 1620 požar, ki je popolnoma upepelil Železnike, brez komentarja. Fran Erjavec, sošolec profesorja Ivana Tuška iz Megušnice, ga je dvakrat obiskal na domu in opisal pot: iz Ljubljane v Železnike, ki so že dvakrat pogoreli!

Globočnik piše o strašnem požaru v Železnikih: 1822. 23. maja je ob enih popoldne zagorelo v vigenjcu za Warlovo hišo v Gorenjih Železnikih. Veter ga je v zelo kratkem času zanesel v ostali del Gorenjega konca, nato pa še na Trnje, Racovnik, Škovine, Češnjico in Studeno, tako da je bila dolina že v nekaj urah v plamenih in je veter vroč pepel prinesel celo do Kranja (29 km). Zrak je bil tako vroč, da je topil steklo in kovino, in komaj je bilo mogoče prebresti

vodo. Ni čudno, da pri podivjanem elementu niso ničesar mogli rešiti in da je v požaru vse izginilo. Škoda je bila neznanska in stiska velika. Šest ljudi je našlo smrt v plamenih, med njimi tudi ena ženska in poslednji zakrament jim je lahko podelil selški župnik, kajti niti tega niso mogli več rešiti. V Železnikih je pogorelo 109, na Škovinah 5, na Češnjici 16 in na Studenem 16 hiš skupaj s pripadajočimi gospodarskimi poslopi, župna cerkev z vsemi oltarji, bogoslužnimi oblačili in drugimi cerkvenimi potrebščinami, monštranca in ciborij. Zvonovi so treščili na oboke cerkvenega kora. Pogoreli sta tudi obe fužini, 62 vigenjcev z bajerji, vodnimi kolesi in mehovi in spodnji pokriti most čez Soro.

Vesti o strašnem požaru, ki so ga kljub dnevni svetlobi opazili celo v Ljubljani, so se z bliskovito naglico širile po vsej deželi in vsepovsod vzpodbudile zbiranje pomoči. Že takoj naslednji dan so pomoči potrebnim iz Ljubljane poslali zbrano vsoto denarja (zbiranje je organiziral ljubljanski magistrat) v skupnem znesku 500 gld. 19 kr in tri vozove žita, iz Kranja pa šest voz živil (kruha, prekajenega mesa, moke idr.) ter denarni znesek 20 gld. za prvo silo. C.-kr. Ilirski gubernij je takoj ukazal zbiranje pomoči v deželi, dvorna pisarna pa tudi v vsej državi. Kako splošen je bil odziv, je razvidno že iz tega, da so samo vojaške oblasti v Gradcu zbrale 55 gld, častniški zbor v Ljubljani 60 gld, goriški študentje 104 gld. in 8 kr., deželna vlada v Linzu preko 600 gld., trgovci 258 gld in 45 kr. Vsega denarja skupaj je bilo mnogo tisočev goldinarjev. Vlada je oškodovancem in ponesrečenim odobrila davčne olajšave v znesku 540 gld. in hkrati nakazala 10.000 gld kot 5-odstotno predplačilo iz deželnega sklada. Okrožna komisija je ocenila škodo v naslednjih zneskih:

Spodnji Železniki	148.468 gld. 43 kr.
Zgornji Železniki	12.221 gld. 54 kr.
Škovine	4.929 gld. 51 kr.
Češnjica	25.597 gld. 43 kr.
Studeno	15.546 gld. 19 kr.
Skupaj	204.764 gld. 30 kr.

Prejete zneske je komisija, katere člani so bili župnika iz Selc in Železnikov, sodnik in štirje prebivalci, ki niso utrpeli škode, razdelila med pomoči potrebne.

31. maja je med drugo in tretjo uro popoldne spet izbruhnil ogenj v nekem skednju, ki je upepelil 13 hiš skupaj z gospodarskimi poslopi, dve kovačnici (vigenjca) s 16 ješami in več skladišč oglja ("kolpernov").

Oče mi je pripovedoval, da ga je kot otroka čuvala zelo stara Tminka (Tolminka), ki je bila v času požara v Železnikih stara 12 let. Veliko ljudi je bežalo čez Škovine v Draboslovice. Požar je trajal dve noči in tri dni. Ponoči so gledali razsvetljeno nebo, kot pri severnem siju. Požar je Za fužinco zanetila skupina otrok. Tedaj je bil močan veter, kar je bilo za tisti čas nenavadno. Hud veter je trajal še v času moje mladosti tri dni, navadno koncem novembra, sicer pa je po dolini vedno po malem pihalo. Več kot 100 let so govorili v Železnikih o požaru na binkoštni četrtek. Sedaj bo pa trajalo najmanj toliko časa, da ne bo pozabljena najhujša povodenj 18. septembra 2007 in se bo izročilo predajalo iz roda v rod. Zanimivo je, da se je po požaru zganil velik del Avstrije in je pomoč prihajala od različnih krajev. Tako se je zgodilo tudi ob povodnji, le da celotni zneski pomoči, darovalci in to, kdo vodi komisijo, niso bili še nikjer objavljeni.

Leta 1930 se je vžgala lesena bajta na Škarjevcu, ki je poleg vigenjca in cerkve sv. Frančiška med velikim požarom leta 1822 edini ostal cel. Bajta je bila stara, posušena, vsa iz lesa in je z velikim ognjem hitro pogorela. Gasilci so se zelo trudili, da so obvarovali pred ognjem bližnjo Egrovo žago. Bajta je bila zanemarjena in v njej je živelo veliko golazni. Začuden gasilci in opazovalci so doživeli enkrat prizer, ki ga ni še nihče videl. Pred ognjem so bežale podgane, miši, do 5 cm veliki ščurki, mravlje itd., vsaka golazen posebej v svoji vrsti eden za drugim. Dogodek leta dolgo ni bil pozabljen. Bilo je še nekaj posameznih požarov do druge svetovne vojne. Tako je dvakrat gorela hiša s hlevom pri Benceljnu – Weber na Jesenovcu, enkrat Kemperlova žaga. Leta

1944 je med boji med Nemci in partizani pogorel del Trnja s cerkvenim zvonikom in ostrešjem ter Levičnikovo hišo na Racovniku.

Druge nesreče

Nekaj ljudi je ubila strela na Ratitovcu. Bilo je več smrti oziroma doživljenjskih invalidnosti zaradi plazov Pod Zijavko. Enkrat se je v Plnadi pod tovrnjakom podrl most, že po vojni je zaradi starega avtobusa z okvarjenim krmilnim sistemom v Luši zdrsnil poln avtobus v Soro, vendar hujših poškodb ni bilo. Na koncu 19. in v začetku 20. stoletja sta bila dva uboja.

V prvi svetovni vojni je padlo nekaj Železnikarjev, več jih je bilo v ujetništvu, nekaj pa trajno pogrešanih. Druga svetovna vojna je zdesetkala predvsem mladino. Padli so v bojih, kot talci in trpeli oziroma umrli v taboriščih. Cele družine so bile preseljene.

Dodatek k ujmam v starih Železnikih

Jožef Levičnik (1826–1909), Železnikar, učitelj, organist, župan, pesnik, dopisnik Novic, Zgodnje danice in Šolskega prijatelja, je bil gonilna sila krajevnega dogajanja v sredi 19. stoletja. Pisal je v različne

revije in časopise, včasih s podpisom, včasih brez. Velja pa, da je avtor vseh opisanih obeležij:

1. Dne 11. junija 1853 je bil nad Železniki hud naliv. Smolevska grapa je podivjala. Pridrla je kot plaz in v Volčji grapi (star izraz za Ovcjo vas) pretrgala jez. Ogrožen je bil tudi mlin v Kodermacu.
2. ? septembra 1859 je narasla Sora odnesla ogromno naplavljenih drv. Nevarnost je grozila fužin-skim jezovom.
3. V noči med 17. in 18. avgustom 1881 se je nad zgornjo dolino utrgal oblak. Sora je preplavila Železnike. Ljudje so se reševali v zgornja nadstropja. Dve uri je voda hrumela, odnašala mostove, hlode in drevesa. Pri fužini na Racovniku je predrla jez. Fužina, 28 vigenjcev, dva mlina in 2 žagi so ostali brez pogona. Jez so obnovljali, nova povodenj 11. septembra ga je zopet zrušila. Veliko ljudi je bilo dalj časa brez dela in zaslužka.
4. 25. avgusta leta 1890 je divjal silen vihar nad celo dolino. Polomil je sadno in gozdno drevje, razkril mnogo streh in podrl nad 100 kozolcev. (V Selški dolini so bili značilni kozolci z zidanimi oporniki, zlasti v hribih na levi strani Sore.)

Hude zime z veliko količino snega so bile v letih 1855, 1858, 1859 in 1891. Vodna kolesa pri fužinah, vigenjcih in v mlinih so bila zamrznjena. Kljub odstranjevanju ledu se niso vrtela. Ljudje so zmrzovali in zaradi brezdelja stradali.